

מצוות צריכות כוונה (2): דין מתעסק

*

רקע

להשלמת סוגיית מצוות צריכות כוונה נדלג לסוגיית מתעסק שבפרק רביעי.

מקורות

- א. גמ' לב: "אין מעכבין את התנוקות מלתקוע... והשומע מן המתעסק לא יצא"
 גמ' לג: "והמתעסק לא יצא... סיפא נמי מתעסק"
 גמ' כח-כח: "שלחו ליה לאבוה דשמואל... דלמא דקא מנבח נבוחי"
 ב. רש"י לג: ד"ה מתעסק הוא דלא; כח. ד"ה מהו דתימא; כח: ד"ה קא משמע לך, דקא מנבח
 תוס' כח: ד"ה דקא

הסבר הסוגיה

אין מעכבין את התנוקות מלתקוע אבל מתעסקין עמהן עד שילמדו והמתעסק לא יצא והשומע מן המתעסק לא יצא.
 [משנה לב:]

המשנה [לב:] אומרת שהמתעסק בתקיעת שופר אינו יוצא ידי חובה. מוכיחה מכאן הגמ' [לג:] את דברי רבה שמצוות אינן צריכות כוונה ותוקע לשיר יוצא ידי חובתו, דוחה הגמ' "דלמא תוקע לשיר נמי מתעסק קרי ליה".

בהוכחה הבינה הגמ' שמתעסק ומצוות אינן צריכות כוונה הם שני מושגים שונים, מתעסק אינו יוצא ידי חובתו לכולי עלמא, ובמצוות ללא כוונה נחלקו אמוראים ואולי גם תנאים [פסחים קיד:]. מתעסק מקיים את המצוה ללא כוונה, אבל חסרון הכוונה שלו שונה מחסרון הכוונה של "מצוות צריכות כוונה".

לכוונה יש שתי משמעויות:

א. כוונה מגדירה את המעשה.

ב. כוונה מגדירה את משמעות המעשה וחלותו.

הגמ' במסכת בבא קמא [כו.] מביאה דין המחדד בצורה ברורה מאוד את ההבדל בין שתי הכוונות. הגמ' אומרת: "נפל מראש הגג ונתקע ביבמתו לא קנה". אשה מתקדשת רק כשהאיש מתכוון לקדשה, והיא מתכוונת להתקדש. יבמה מתקדשת ליבם בכל ביאה, אפילו כשאינו מתכוון ליבמה, אפילו כשמתכוון לבוא על אשה אחרת ובא על יבמתו, ואף על פי כן אומרת הגמ' שאם נפל מראש הגג ונתקע ביבמתו לא קנה. הנופל מראש הגג לא התכוון לביאה, מעשהו אינו מוגדר כמעשה ביאה, ולכן לא קנה את יבמתו.

מהדורה ראשונית ללא הגהה

נסכם את הדברים. אשה מתקדשת רק כשיש למקדש ולמתקדשת כוונה ליצירת חלות קידושין, כוונה זו מגדירה את משמעות נתינת הכסף, כנתינה לשם קידושין. יבמה מתקדשת אפילו כשאין להם כוונה ליצור חלות של קידושין, אבל רק בתנאי שיש כוונה המגדירה את המעשה כמעשה ביאה. כשהוא נופל מראש הגג ונתקע ביבמתו, אין כוונה המגדירה את המעשה כמעשה ביאה, ביאתו אינה מוגדרת כביאה, וללא ביאה לא ניתן לקנות את יבמתו. דין "מצוות צריכות כוונה" מתייחס לעשיית מצוה ללא כוונה המגדירה את משמעות המעשה כמעשה הנעשה לשם מצוה. דין "מתעסק" מתייחס לעשיית מצוה ללא כוונה המגדירה את המעשה. הנוסף בשופר כדי להוציא מטבע שנתקע בתוכו, ויצא לו קול שופר, תקיעה זו אינה מוגדרת כתקיעה, ולכן כולי עלמא מודים שהשומעה לא יצא ידי חובת מצות תקיעת שופר. כמו כן, השומע קול שופר וחשב ששומע קול חמור אינו יוצא ידי חובתו כיוון שלא היתה לו כוונה למעשה שמיעת קול שופר. כמו כן, התוקע בשופר ולא התכוון לתקוע שיעור תקיעה ויצא לו שיעור תקיעה, אינו יוצא ידי חובתו מפני שלא היתה לו כוונה למעשה תקיעה כשיעור [עיי' תוס' ד"ה דקא].

את דחיית הגמ': "דלמא תוקע לשיר נמי מתעסק קרי ליה" ניתן להבין באחת משתי דרכים:

- א. המשנה סוברת שמצוות צריכות כוונה, ולכן לא חילקה בין שני סוגי הכוונות, וקראה לשניהם בשם "מתעסק".
- ב. המשנה מחלקת בין שתי הכוונות, אבל סבורה שתוקע לשיר מוגדר כמתעסק ולא רק כעושה מצוה ללא כוונה.

הדרך השניה מחזירה אותנו לסוגייתנו [כת-כח:]: המפרשת כפירוש זה. הגמ' מסבירה שהיתה הוה אמינא לחלק בין כפאוהו ואכל מצה שיצא לבין תוקע לשיר שלא יצא: "התם אכול מצה אמר רחמנא והא אכל אבל הכא זכרון תרועה כתיב והאי מתעסק בעלמא הוא קמ"ל". באכילת מצה מעשה המצוה לאכול, ולכן המתכוון לאכול יוצא ידי חובתו אף שאינו מתכוון לקיים מצות אכילת מצה בפסח. בתקיעת שופר מעשה המצוה אינו לתקוע אלא להעלות זכרונו לפני חי העולמים, ותוקע לשיר אינו מתכוון למעשה העלאת זכרון, ולכן מוגדר כמתעסק בעלמא.

רש"י [כח. ד"ה מהו דתימא התם אכול מצה] מפרש את ההוה אמינא בדרך אחרת. רש"י מפרש שהחילוק בין כפאוהו ואכל מצה לבין תוקע לשיר, שבאכילת מצה "נהנה באכילתו הלכך לאו מתעסק הוא שהרי אף לענין חיוב חטאת אמרינן המתעסק בחלבים ובעריות חייב שכן נהנה". באכילת מצה הוא נהנה באכילתו, ולכן אינו מוגדר כמתעסק, ובתקיעת שופר אינו נהנה ולכן כשתוקע לשיר מוגדר כמתעסק.

מהסברו של רש"י עולה שהוא לא קיבל את החילוק בין "מתעסק" שחסרה לו כוונה בהגדרת המעשה, לבין דין "מצוות צריכות כוונה" שהוא זקוק לכוונה המגדירה את משמעות המעשה, אלא הוא מגדיר דין "מצוות צריכות כוונה" כדין "מתעסק". ובשניהם

הכוונה מגדירה את המעשה עצמו. רש"י כנראה סבור שהעושה מעשה מצוה צריך כוונה המגדירה את המעשה כמעשה מצוה" [על פי הסבר זה ניתן להבין את הרש"י (כח: ד"ה קא משמע לן) התמוה המסביר שמסקנת הגמ': "דאע"ג דמתעסק הוא יצא דמצות אין צריכות כוונה". לפי דברי רש"י מסקנת הסוגיה שמתעסק יוצא ידי חובתו, ובמשנה הרי מפורש שמתעסק אינו יוצא ידי חובתו. אלא על כרחנו שרש"י עוסק במתעסק הנובע מחסרון כוונה המגדירה את המעשה כ"מעשה מצוה", והמשנה עוסקת במתעסק הנובע מחסרון כוונה בהגדרת "עצם המעשה". אולם הסברו של רש"י עדיין צ"ע כיצד הנאת אכילה יכולה להגדיר את המעשה כמעשה מצוה?!].

סיכום

יש שני סוגי כוונה במצוות:

א. כוונה המגדירה את המעשה – "מתעסק".

ב. כוונה המגדירה את משמעות המעשה כמעשה הנעשה לשם מצוה.

ההבדל העקרוני בין שני סוגי הכוונות ברור, אבל הקו העובר ביניהם אינו חד, בפרט שניתן להרחיב את הסוג הראשון ולכלול בו כל כוונה המגדירה את המעשה "כמעשה מצוה". המאירי [כח. ד"ה זה שפסקנן] הולך בכיוון זה, וסובר שלמרות שמצוות אינן צריכות כוונה, אם האדם אינו יודע שיש חובה היום לקיים מצוה או אינו יודע שהחפץ שלפניו הוא חפץ של מצוה הוא מוגדר כמתעסק ואינו יוצא ידי חובתו [דעה זו מובאת בר"ן (ז: באלפס ד"ה גרסי)] בשם הרא"ה, אבל שם לא מפורש שהוא מוגדר כמתעסק].